

## نقش انقلاب اسلامی در بیداری و وحدت مسلمانان

مقدمه:

در عصر حاضر بلوکهای قدرت در عرصه روابط بین الملل فعال هستند، اما کشورهای اسلامی که روزی دارای عظمت و ابهت خاصی در جهان بودند، اکنون با مشکلات داخلی گوناگونی مواجه هستند. کشورهای قدرتمند اکنون برای حفظ انسجام و دوام بقای خود به دشمن تراشی های مختلف روی آورده اند و در این راه، به سوی اسلام نشانه رفته اند. دشمنان اسلام برای از بین بردن توانایی های مسلمین به ترفندهای مختلفی دست می زنند که از جمله می توان به تلاش برای جلوگیری از وحدت مسلمانان و ایجاد تفرقه بین آنها اشاره کرد.

در چنین شرایطی مسلمانان جهان می توانند با تجمع بر حول محور اسلام اهداف شوم استکبار جهانی را با شکست مواجه سازند. این تفکر در ایران با پیروزی انقلاب اسلامی به حیطة عمل راه یافته است و تلاش بر این است تا با گذشت زمان تعداد بیشتری از مسلمانان در زیر لوای اسلام گردهم آیند. در این راستا استراتژی وحدت بین مسلمین مطرح می گردد.

تحقیق حاضر کاری است جهت بررسی و تبیین نقش انقلاب اسلامی ایران در بیداری و وحدت مسلمین جهان که از طریق پاسخگویی به سئوالات مختلف این هدف را پوشش خواهد داد. از جمله این سئوالات می توان به موارد زیر اشاره کرد: انقلاب اسلامی ایران به چه دلیلی و تحت چه شرایطی به وقوع پیوست؟ آثار انقلاب اسلامی نسبت به دیگر جوامع مسلمان چیست؟ وحدت و اخوت اسلامی چگونه تعریف می شوند؟ اصول اساسی تحقق این اصل کدامند؟ نظر بنیان گذار کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) در مورد علل تفرقه بین مسلمانان و راه حل های رفع این مشکل چیست؟ و بالاخره اینکه جمهوری اسلامی ایران برای نیل به این هدف چه اقداماتی انجام داده است؟

شیوه تحقیق این مجموعه به روش کتابخانه‌ای است و سازماندهی تحقیق در قالب سئوالات مطروحه فوق می‌باشد که در بهره نخست در قالب کلیات مسائل نظری وحدت اسلامی مطرح گردیده و نقش و آثار نتایج این امر تبیین شده است. در بهره دوم تحت عنوان انقلاب اسلامی و استراتژی وحدت اسلامی مخصوصاً نظرات حضرت امام در مورد علل تفرقه بین مسلمین و راه‌های جلوگیری از آن ذکر گردیده است در بهره سوم نیز اقدامات عملی انجام شده برای تحقق وحدت اسلامی احصا شده‌اند. و در آخر به ارائه خلاصه‌ای از چکیده مباحث، یافته‌های جدید بعضی راه حل‌ها اقدام گردیده است.

بهره نخست:

کلیاتی در باب وحدت اسلامی

در این بخش مسائل نظری مربوط به وحدت و بیداری مسلمانان مورد مذاقه قرار می‌گیرد که به عنوان آغازگر بحث وقوع انقلاب اسلامی و تاثیر آن بر وحدت اسلامی مورد بحث قرار خواهد گرفت و در ادامه مفاهیم وحدت اسلامی و اخوت اسلامی و آنگاه اصول استراتژی وحدت اسلامی و تاثیر و نتایج آن، بیان می‌گردد.

گفتار اول:

وحدت؛ زمینه ساز پیروزی انقلاب اسلامی ایران

کشور جمهوری اسلامی ایران با دارا بودن تمدنی دیرینه که قدمتی بس طولانی دارد حکومت‌های مختلفی را تجربه کرده است. و نظام‌های سیاسی متعدد با استفاده از شیوه‌های گوناگون در این کشور حکومت کرده‌اند این شیوه‌ها طیف وسیعی را از حکومت‌های مبتنی بر زور تا حکومت‌های دینی در بر می‌گیرد. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران نظام شاهنشاهی جزو آن دسته از رژیم‌هایی محسوب می‌شد که به

شدت در فرهنگ و تمدن ایران ریشه دوانده بود. در ایران بعد از اسلام بعضی از این نظام های زورمدار و استبدادی برای تداوم بخشیدن به حکومت خود حتی اسلام را نیز در خدمت خود می‌گرفتند و پادشاهان زورگو با دادن لقب «طل‌ا» به خود حق حکومت بر مردم را توجیه می‌نمودند.

به تدریج با شکل‌گیری نظام بین الملل و تاثیر آن بر حکومت های مختلف رابطه و تعاملی بین این دو پدید آمد که این امر در مورد ایران با آغاز دوره حکومت قاجاریه مصداق پیدا می‌کند و در دوره حکومت پهلوی فعال می‌گردد نفع مشترك حکومت‌های استبدادی استکبار جهانی ایجاد می‌کرد تا این دو در مقابل جبهه مردمی که ماهیت اسلامی داشتند، متحد شوند زیرا عقاید اسلامی و مردم مسلمان همانند سدی بر مقابل مطامع استبداد و استکبار به شمار می‌رفتند.

در این شرایط «اسلام زدایی» به عنوان یکی از استراتژی‌های اصلی دشمنان اسلام (استبداد استکبار) در آمده بود.

اما در مقابل، جوامع اسلامی انفعال را کنار گذاشته و متفکرین پیدا شدند که با تاکید بر اسلام و بازگشت به اصول و ارزشهای اصیل اسلامی به مقابله با آنها پرداختند. این جریانها در حوزه اندیشه سیاسی تفکر «احیای دینی» نامیده شده‌اند.

آنچه که به نفوذ و نهادینه شدن هر چه بیشتر «تفکر احیای دینی» در جهان اسلام کمک کرد ظهور جنبش های مذهبی دیگر در سطح جهان بود. بدین معنی که از اواخر قرن 19 به بعد کشورهای مختلف جهان مخصوصاً کشورهای پیشرفته اروپایی مکاتب مختلفی از قبیل سرمایه‌داری، کمونیسم، فاشیسم و ناسیونالیسم را جهت نیل به توسعه و سازندگی تجربه کرده بودند ولی سئوالات مزمن و بسیار اساسی همچنان در حیطه سیاست باقی مانده بود. از جمله اینکه حکومت باید در دست چه کسی باشد و یا اینکه

شکل حکومت باید چگونه باشد؟ در این میان، تنها اندیشه‌های دینی بودند که هر چند از زمان شروع «رنسانس» دستخوش تحولات اساسی شدند، ولی تا آن زمان یعنی دهه 1960 هنوز مورد آزمون مجدد قرار نگرفته بودند و لذا با مطرح شدن اندیشه‌های دینی، جذابیت خاصی برای این اندیشه‌ها در بین مردم پدید آمد([1]). از جمله این اندیشه‌ها می‌توان به نهضت‌های رهایی بخش مسیحی که امریکای لاتین در این زمان اشاره کرد.

ایدئولوژی‌های بیگانه در جهان اسلام نیز به شکل بی نتیجه تجربه شد. و همین امر باعث دلسردی مردم و ایجاد خلا ایدئولوژیک در بین آنها گردیده بود. لذا ظهور اسلام گرایي، به دنبال خلاء ایدئولوژیک و عدم موفقیت در رسیدن به يك اتحاد واقعي این معني را به اثبات می‌رساند که تحقق و حدت سياسي جازا طریق اسلام امکان پذیر نیست، چرا که قرآن مجید می‌فرماید:

هـَ الَّ نَّ كَلَّوْ مْ هـَ وِبْلُقْ نَّ يَد بَ تَفَّ الَّ مَّ يَّ عَامَ حَضُّ الَّ رِي فَا مَ تَقَّ ا نْف وَّل P...  
الَّ فَّ بَ يَدْنَهْمُ 0... یعنی اگر تمامی آنچه که در زمین است، صرف ایجاد الفت و یگانگی قلبها  
بنمائی، خواهی توانست، بلکه خداست که قلبها را به هم پیوند و الفت می‌دهد.

در اسلام راه حل گرسنگی که امروزه به عدالت اجتماعی یا سوسیالیسم و راه حل ترس و وحشت که به عدالت سیاسی یا دموکراسی تعبیر می‌شود، بیش بینی شده و اسلام آن را برای پیروان خود تضمین کرده و به این وسیله آنان را از کرنش در برابر سوسیالیسم و دموکراسی معاصر بی‌نیاز ساخته است ([2]).

این دو عامل همواره مورد توجه اعراب مسلمان بوده است و آنها در جستجوی یافتن راه حلی مناسب برای آن بوده اند و از آنجا که سایر ایدئولوژی‌ها نتوانسته‌اند این نوع معضلات اجتماعی و اقتصادی را حل نمایند، لذا هدف اصلی «رستاخیز اسلامی معاصر» بازگشت به ریشه‌ها و اصول اسلامی بر طبق سنت پیامبر (ص) است.

می‌باشد و این بازگشت به هویت اسلامی، تنها راه حل مطلوب برای رسیدن به عدالت اجتماعی و وحدت سیاسی به شمار می‌رود.

بنابراین عدم موفقیت ایدئولوژی‌های وارداتی و تلاش استکبار و استبدادی برای اسلام زدایی مهمترین عوامل تجدید حیات جنبش‌های اسلامی می‌باشند. جنبش‌ها و گروه‌های اسلامی که تجسم رستاخیز اسلام سیاسی محسوب می‌شوند، نه تنها در اثر عدم کارایی ایدئولوژی مختلف و فقدان همسنگری درباره اداره حکومت و اعمال سیاست داخلی و خارجی، به اسلام روی آورده‌اند، بلکه در بازگشت به هویت اسلامی حکومت‌های ضد اسلامی خود را نیز به منازعه طلبیده‌اند و به شیوه‌های مختلف در پی رویارویی و از میان برداشتن آنها هستند و حتی با حامیان خارجی آنها یعنی آمریکا، اسرائیل و دیگر متحدان غربی‌اشان به مبارزه برخاسته‌اند.

مبارزه با «اسلام زدایی» و تغذیه فکری اقشار مختلف جامعه از منابع سرشار اسلامی درد مشترک تمامی جوامع اسلامی به شمار می‌رفت و در این شرایط بود که انقلاب اسلامی در ایران به رهبری حضرت امام خمینی (رضوان الله تعالی علیه) به وقوع پیوست و تأثیرات عمیقی به ویژه در جهان اسلام بر جای گذاشت. پیروزی انقلاب اسلامی ایران عامل دیگری در شکوفایی روزافزون جنبش‌های اسلامی محسوب می‌گردد. «خیزش اسلامی، در میان یک میلیارد مسلمان جهان، پس از سرنگونی رژیم پهلوی در سال 1979 در ایران اثرات عمیقی بر جای گذاشت و وضعیت موجود حاکم بر این کشورها را به شدت متزلزل کرد.» ([3]).

تأثیرات عمیقی که واژگونی رژیم پهلوی و تأسیس جمهوری اسلامی ایران در جهان و بالاخص دنیای اسلام به جای گذاشته بسیاری از حکومتها را به تجدید نظر در خط مشی حاکمه، وادار نمود.

رهبران گروه‌های اسلامی به عنوان منعکس‌کنندگان رویای نجات بخش اسلام که از سوی امام خمینی رحمه

ا[ علیه به واقعیت پیوست، بازگشت به تعالیم اسلامی را جهت مبارزه با آنچه آنها آن را نفوذ منحط غرب می‌پندارند، هدف خود قرار داده‌اند، و تحت لوای اسلام خواستار اعمال نفوذ بیشتر در اداره مملکت خویش و پایان دادن به ظلم و فساد حاکمان بی کفایت خود می‌باشند.

## گفتار دوم:

### استراتژی وحدت اسلامی

منظور از استراتژی وحدت اسلامی اصولی هستند که برای تحقق این مهم باید مدنظر قرار گیرند.

### الف - مساعی مشترک علماء و متفکران مذاهب اسلامی

رهبران، علماء و اندیشمندان اسلامی که معمولاً مواضع و تصمیمات آنها عکس العمل های محسوس و مؤثری در میان آحاد مردم مسلمان به جای می‌گذارد، نقش مهمی در بیداری و آگاهی افکار عمومی از بایدها و نبایدهای مذهبی ایفا می‌کنند. این نقش با توجه به مقام معنوی آنها هم در میان شیعیان و هم در میان اهل تسنن دارای اهمیت خاصی می‌باشد و کارایی و تاثیر قابل توجهی در ایجاد تفاهم، همکاری و تقریب مذاهب اسلامی خواهد داشت. بنا براین اولین گام در راستای تحقق این مهم متوجه اندیشمندان و علمای اسلامی است که هدایت عامه مردم را بعهده دارند بدون عنایت و توجه این قشر متنفذ، استراتژی وحدت اسلامی عملی نخواهد بود و به همت و مساعی علماء و متفکران همه مذاهب اسلامی است که سیاست های شوم حکومت‌های گذشته از پیکره مذاهب اسلامی زدوده می‌شود و حقایق هر مذهب آنگونه که هست به مسلمانان نمایان می‌گردد و در نتیجه بسیاری از تعصبات مذهبی از بین می‌روند.

این امر با تدوین کتب تقریبی و وحدت گرایانه، تدریس، خطابه و نیز صدور فتاوی سرنوشت ساز می‌تواند تحقق یابد. در این میان آنچه توجه و اهتمام بیشتر مراجع، علماء و فقهای اسلامی را می‌طلبد، اشراف

و کنترل و آگاه کردن مبلغین اسلامی از اثرات سوء و زیان بار طرح مطالب و موضوعاتی است که به وحدت و یکپارچگی اسلام خدشه وارد می‌کند. زیرا نشر عقاید و افکاری که پایه و اساس صحیح نداشته و بر مدارک و اسناد محکم استوار نباشد، نه تنها سبب بدبینی و گمراهی عده‌ای از مردم می‌گردد بلکه باعث می‌شود تا تمام تلاش‌ها و تصمیماتی که در سیاست خارجی جهت تحقق وحدت و یکپارچگی جهان اسلام مبذول می‌گردد، یکباره بی‌اثر و خنثی شوند.

#### ب - هماهنگی سیاست داخلی و سیاست خارجی

از اصول دیگر استراتژی وحدت اسلامی، یگانگی و همخوانی سیاست داخلی با سیاست خارجی و بالعکس می‌باشد. با توجه به نقش و تاثیر اوضاع و شرایط داخلی در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی در صورت عدم توجه سیاست‌گذاران به حقایق موجود در داخل کشور چه بسا موجبات تناقض‌گویی تضاد و از دست دادن حیثیت نفوذ و قدرت خود را در صحنه بین‌المللی فراهم بیاورند. در مورد استراتژی وحدت اسلامی قبل از طرح و اجرای این استراتژی در عرصه روابط بین‌الملل بایستی عناصر مختلف نظام سیاسی در مورد طرح و چگونگی اجرای این استراتژی، به اجماع داخلی برسند. به عبارت دیگر تفکر تقریب و اندیشه وحدت اسلامی برای کارگزاران، اندیشمندان و محافل و نهادهای داخلی باید به یک‌باور تبدیل گردد و در تمامی اقدامات و برنامه‌ها مورد لحاظ قرار گیرد در صورتی که دولتی در سیاست خارجی خود، مروج و مبلغ وحدت و تقریب مذاهب اسلامی باشد ولی در میان آحاد مردم و افکار عمومی از پشتوانه محکمی برای جامه عمل پوشاندن این تفکر برخوردار نباشد، در اجرای آن با بن بست روبرو خواهد شد.

#### ج - تاکید و توجه به اصول مشترك مذاهب اسلامی

از اصول بسیار مهم استراتژی وحدت اسلامی، به خصوص در مجامع و گردهمایی‌هایی که در آن پیروان مذاهب مختلف اسلامی حضور دارند، توجه و عنایت به اصول مورد اشتراك و اتفاق همه مذاهب اسلامی است. از جمله اینکه همه مسلمانان خدای واحدی را می‌پرستند، کتاب آسمانی آنها قرآن کریم است، همه به سوی يك قبله نماز می‌دارند، حضرت محمد 0 پیامبر تمام مسلمانان است، حج، روزه، امر به معروف و نهی از منکر و جهاد در راه خدا و بسیاری از احکام دیگر نیز در تمام فرق اسلامی مجری می‌باشند. بنا براین

تاكيد و توجه بر اصول اساسي دين مابين اسلام كه هر فرد را در حوزه خود به عنوان مسلمان معرفي مي‌كند، از اصول بسيار مهم استراتژي وحدت اسلامي به شمار مي‌آيد.

د - تسامح و تساهل نسبت به مذاهب اسلامي ودوري از سياستهاي تفرقه برانگيز

بايد مدنظر داشت كه هر يك از مذاهب اسلامي داراي مباني فقهي خاص خود هستند كه در پرتو تلاش علماء و فقهاي هر فرقه و از طريق استنباط از مهم ترين منابع اسلامي يعني قرآن و سنت پيامبر 0 براي پيروان آنها ارائه شده است. عمل به اين احكام و دستورات از سوي پيروان هر يك از مذاهب مورد احترام مي‌باشد، زيرا در نتيجه فهم و ادراك علماء و فقها از اسلام بوده است.

بنابراين تسامح و خويشتن داري و احترام متقابل به عقايد و احكام مذاهب اسلامي و چه بسا پيروي از فقيه به عنوان يك عمل پسنديده اسلامي، براي جلوگیری از هرگونه درگیری و جدال كه موجب خدشه دار شدن كيان اسلام و در خطر افتادن آن مي‌گردد، از طرف فقها و علما توصيه شده است.

همگام با تساهل و تسامح، دوري از سياست‌هاي تفرقه برانگيز دشمنان اسلام كه معمولاً با استفاده از ابزارها و شيوه‌هاي مختلف در صدد ايجاد بدبيني، سوء ظن و انحراف اذهان مردم مسلمان صورت مي‌گيرد. از اصول بسيار ضروري براي رسيدن به وحدت اسلامي است. در اين رابطه به نظرات دو تن از انديشمندان بزرگ معاصر جهان اسلام اشاره مي‌شود.

«... باید همواره متذکر این حقیقت بود که اختلاف دو طائفه در فروع است و در اصول دین باهم اختلافی ندارند و حتی در فروع ضروریه دین مانند نماز، روزه، حج، جهاد و غیر آنها، متنفاذ می‌باشد. و همگی قرآن و کعبه را یکی می‌دانند. خوشبختانه دنیای اسلام کم کم به این حقیقت پی می‌برد و تایید فکر تقریب بین مذاهب اسلامی از طرف مراجع شیعه برای همین منظور بود و شیخ بزرگوار «الازهر» نیز این حقیقت را با کمال صراحت لهجه بیان نمود. و اتفاق کامل دینی شیعه و سنی را به همه جهان‌نیان اعلام نمود... باید هم مناقشه علمی شیعه در سطح عالی، همواره ادامه یابد تا تاریکی‌ها روشن و حقایق برای عموم کشف گردد و این امر ربطی به تعصب و رزوی و حمله و نشر اکاذیب ندارد» ([4]).

## 2 - استاد شهید مطهری

«آنچه بر سر مسلمین آمد که شوکت آنها را گرفت همین اختلاف‌های فرقه‌ای است، بدون شك نیاز مسلمین به وحدت و اتفاق از برترین نیازهاست و درد اساسی جهان اسلام، همین کینه‌های کهنه میان مردم مسلمان است، دشمن همواره از این استفاده می‌کند» ([5]).

## گفتار سوم:

### نقش استراتژی وحدت اسلامی در برقراری روابط دیپلماتیک

نفع مشترك و تلاش برای حصول آن یکی از مهمترین عوامل برقراری رابطه بین کشورهاست و کشورها برای تامین منافع خود از ابزارها و تاکتیکهای مختلف بهره می‌جویند. استراتژی وحدت اسلامی یکی از مهم ترین عواملی است که می‌تواند به برقراری و تعمیق روابط میان کشورهای اسلامی تبدیل گردد. در عین حال در اجرای این استراتژی سفرای کشورهای اسلامی باید چند نکته را مد نظر قرار دهند: درك صحیح از

استراتژی وحدت و وحدت اسلامی و اولویت دادن به آن، شناخت کافی و صحیح از فرق گوناگون مذاهب اسلامی، عدم تأکید بر موارد اختلاف بین مذاهب اسلامی، هماهنگی و یگانگی در سطوح مختلف دیپلماسی در مورد چگونگی تبیین و اجرای استراتژی وحدت اسلامی همچنین باید متذکر شد که دیگر مشترکات بسیار قوی بین مسلمانان به گسترش روابط بین الملل اسلامی (بدون چشم داشت صرف به منافع مادی) کمک مضاعف به عمل آورد. مثلاً اهتمام به امور مسلمین کمک به يك مسلمان از نظر شرع مبین اسلام يك فرض است.

## گفتار چهارم:

### وحدت و اخوت اسلامی

منظور از وحدت و اخوت اسلامی، آن وحدت و برادری است که در قرآن مجید، سیره نبوی و احادیث آمده است که در اینجا کیفیت و مبانی وحدت و اخوت اسلامی را با استفاده به همین منابع بیان می‌کنیم.

قرآن اساس و بنیان موجودیت نظام سیاسی در اسلام است که با بیان چگونگی سرنوشت اقوام و ملت‌های گذشته و با تأکید بر رمز سعادت و شقاوت آنان، انسان را مسئول حیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خویش در جهان معرفی می‌کنند و شالوده وحدت و همبستگی رانه تنها در اسلام بلکه در تمام ادیان توحیدی، به عنوان عنصر بقا و هستی آنها قلمداد می‌کند. دیدگاه قرآن در مورد وحدت به سه دسته تقسیم می‌گردد:

#### 1 - وحدت بشریت:

از نظر قرآن تفاوت‌های شکلی در زبان و رنگ و آفرینش انسانها به صورت شعوب و قبایل مختلف برای شناسایی بهتری یکدیگر است و تنها ملاک تقرب به خدا تقوای بیشتر است. بنابراین رجحان يك دسته نسبت به دیگری مقبول نیست. لذا با توجه به این مضمون باید راه صحیح وحدت را انتخاب کرد و طی نمود.

## 2 - وحدت ادیان توحیدی:

با توجه به اینکه منشاء همه ادیان توحیدی منبع سرشار وحی می باشد طبیعی است که احکام و مقررات این ادیان برای رستگاری انسانها از اشتراك و وحدت برخوردار باشد از جمله این اصول می توان به اعتقاد به وحدانیت خدا و تقرب به پروردگار با انجام عمل صالح و تسلیم در برابر او اشاره کرد.

## 3 - وحدت امت اسلامی:

قرآن کریم ضمن آنکه انسان را خلیفه خدا در زمین معرفی می کند، مسلمانان را به سوی همبستگی والفت و برادری دعوت می کند. و آنها را امت واحده خطاب می نماید. اسلام هیچ فرق و برتری از نظر رنگ، جنس و سرزمین برای انسانها قائل نیست. همه انسانها از يك پدر و مادر یعنی حضرت آدم و حوا زاده شده اند و همه انسانها علیرغم مقاومت های ظاهری از نظر اقلیم و نژاد به لحاظ فطرت دارای وحدت هستند و همه طبایع انسانی از يك اصل واحد نشأت می گیرند. قرآن می فرماید:

خداوند شما را از يك جان آفرید و از آن جفت او را خلق کرد و از آن دو تن خلقي بسیار در اطراف عالم از مرد و زن برانگیخت [6].

در این آیه شریفه همه انسانها اعم از سفید و سیاه زرد و سرخ شامل رحمت الهی می شوند.

در آیات دیگر نیز امه واحده وارد شده است. و این خود دلیل بر یکپارچگی انسانها و عدم برتری های

مادی و دنیوی است. بنا براین به جای «ملت» «امت» به کار رفته است. «این است امت، که امت واحد است، من نیز پروردگارتان هستم. پس من را عبادت کنید» ([7]). خداوند مسلمانان را خطاب می‌کند که شما امت واحدی هستید. براساس این اعتقاد هر مسلمانی موظف است وحدت و یکپارچگی امت اسلامی را حفظ نماید رمز دستیابی به آن وحدت، اعتصام به ریسمان الهی، دوری از اختلافات و نیز تالیف و ایجاد اخوت و همبستگی است. همگی به رشته دین خدا چنگ زده و به راه‌های متفرق نروید، و به یاد آرید این نعمت‌های بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدادر دل‌های شما الفت و مهربانی انداخت و به لطف خداوند همه برادر دینی یکدیگر شدید، در صورتی که در پرتگاه آتش بودید، خدا شما را نجات داد ([8]).

بنابراین مسلمانها يك امتند و این از ضروریات اسلام است، معنی يك امت بودن این است که باید وحدت را در بین خودشان حفظ کنند. منظور از وحدت این نیست که مسلمانان در يك صف بایستند بلکه وحدت در تشبث به يك منبع واحد است. تفاسیر مختلفی از «حبل ا» ارائه شده است: «قرآن، احکام و مقررات دین اسلام و در بعضی از روایات شیعه از ولایت نام برده شده است. حقیقت این است که در مسلمانها باید به يك اصول متشبت شوند که مورد قبول و اتفاق همه فرق اسلامی نیز باشد و آن عبارت است از اصل توحید، اصل نبوت و اصل معاد» ([9]).

بیان و رفتار حضرت رسول اکرم 0 در مورد اخوت و برادری بین مسلمانان که در طول 23 سال ابلاغ رسالت الهی در آن تلاش وافر می‌کردند، نشانگر اهمیت موضوع و وظیفه مسلمانان در نزدیک شدن هر چه بیشتر نسبت به یکدیگر می‌باشد. اخوت اسلامی عنصر اصلی ایجاد امت واحد است و امت واحد اساسی ترین پایه نظام سیاسی اسلامی می‌باشد. پیامبر اکرم 0 برای آنکه اسلام تازه متولد شده را در برابر خطرات و تهدیدات و توطئه‌های تفرقه افکنانه دشمن بیمه نماید. در اولین روزهای هجرت در مدینه با ایجاد «پیمان مواخات» بین مسلمانان گامی مهم و سرنوشت ساز را برای ایجاد حکومت اسلامی و نیز نظام سیاسی اسلام در آینده نزدیک برداشتند و در پرتو برکات پربار آن نه تنها اسلام را از اساس بر پایه محکمی بنانهادند، بلکه با تاکیدات و راهنمایی‌های بعدی خویش، سیاست داخلی حکومت اسلامی را بر مبنای وحدت و اخوت اسلامی قرار دادند و بدین ترتیب از ایجاد هرگونه اختلاف و تفرقه بین مسلمانان جلوگیری نمودند. در مورد اخوت و برادری بین مسلمانان چه حدیثی گویاتر از اینکه در شرع اسلام آمده است:

0. ...ةَوَاخَوْنُنْمُؤْمَالَمَّالَاز.

اصول و مبانی اخوت اسلامی را که پیامبر اکرم 0 نسبت بدانها تاکید داشتند، می‌توان در موارد زیر شناسایی نمود: ایمان به خدای یکتا، نفی هرگونه برتری و تبعیض، رعایت حقوق دیگران و احترام به آن، دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان او، وفای به عهد، کمک و یاری به مسلمانان.

گفتار پنجم:

نتایج و آثار اخوت اسلامی

ایجاد اخوت اسلامی در جامعه نوپای اسلامی ثمرات و آثاری ارزشمند به همراه داشت که از جمله آنها به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

1 – اخوت اسلامی به عنوان محور اصلی سیاست داخلی پیامبر 0 قرار گرفت.

2 – پیامبر اکرم 0 در پرتو اخوت اسلامی مدینه را به عنوان مرکزی برای حکومت اسلامی در آورد و نظام سیاسی اسلام را در آنجا پیاده کرد و مدینه را مرکز نشر اسلام قرارداد.

3 – مسلمانان که از قبایل مختلف اعراب بودند، همه متحد شدند و در يك جبهه واحد قرار گرفتند. لذا مدینه مرکزی شد که مسلمانان از دیگر بلاد عرب در شمال و شرق و غرب آن سکنی گزیدند. هر مسلمانی از هر قبیله‌ای که بود، علاقه داشت در قلمرو حاکمیت اسلامی زندگی نماید.

4 – اخوت اسلامی همچون سدی در برابر توطئه‌ها و تهدیدات دشمن و عامل حفظ میانیت کیان اسلام بود.

5 – اخوت اسلامی الگویی از رفتار و کردار انسانی، برای غیر مسلمانان بود و به همین دلیل یکی از عوامل جذب آنها به دین اسلام به شمار می‌رفت.

6 – اخوت اسلامي به عنوان يك استراتژي پايدار در سياست خارجي پيامبر اكرم o تحت عنوان وحدت اسلامي كه حتي گروه‌هاي غير مسلمان را شامل مي‌شد، مطرح گرديد كه در اثر آن عقد قراردادهاي ذمه با غير مسلمين نقش مهمي در تاليف قلوب داشت.

پهرة دوم:

انقلاب اسلامي ايران و استراتژي وحدت اسلامي

گفتار اول:

جاگاه وحدت اسلامي در نهضت امام خميني (ره)

انقلاب اسلامي ايران با پيروي بر رژيم ستمشاهي پهلوي، به رهبري امام خميني (ره) يكي از پايه‌هاي مهم سياست داخلي و خارجي خود را بر وحدت اسلامي قرارداد. دفاع از مسلمانان جهان به عنوان يكي از اصول سياست خارجي جمهوري اسلامي ايران در قانون اساسي کشورمان آمده است. در زمان رژيم طاغوت نه تنها هيچگونه توجه مثبتي به مذاهب اسلامي معطوف نمي‌شد، بلکه رژيم شاه به همراه توطئه‌هاي استكبار جهاني براي نيل به اهداف پليد خود در ايجاد تفرقه و ستيز بين مسلمانان شيعه و سني مي‌كوشيد.

ايران كه با چند کشور مسلمان سني همسايه است، طبيعي است كه وضعيت مردم مسلمان سني مورد توجه كشورهاي مجاور و حتي ملل اسلامي ديگر قرار دارد، لذا مدارا كردن با اين افراد جهت جلو گيري از بروز تنش با كشورهاي ديگر بسيار ضروري به شمار مي‌آيد. جمعيت هاي سني مذهب ايران نيز اكثراً در حواشي مرزهاي جمهوري اسلامي ايران سكني گزيده‌اند كه در صورت بروز يك بحران به دليل امكان ارتباط

با خارج کنترل آن بسیار سخت خواهد بود و این بر اهمیت جلب رضایت این مردم جهت حفظ یکپارچگی ایران می‌افزاید.

در زمان رژیم طاغوت از آنجائی که حکام و زمامداران وقت تنها به فکر منافع شخصی خود بودند، توجهی به این مسائل نمی‌شد و پیروان اهل تسنن در محرومیت‌های گوناگون فرهنگی، آموزش، بهداشتی و اقتصادی به سر می‌بردند و هیچ گونه مشارکتی در امور مملکتی و حکومتی نداشتند. رژیم طاغوت به انحاء مختلف این مردم محروم را در حالتی از بی‌خبری نگه داشته بود. فشارهای سخت اقتصادی و معیشتی و وضعیت زندگی آنها را به صورت رقت باری در آورده بود که اغلب برای امرار معاش یا به سوی شهرهای بزرگ کوچ می‌نمودند و یا به اعمال غیر قانونی مثل قاچاق مبادرت می‌ورزیدند.

در این میان قدرتهای استکبار به سرکردگی امریکا با ایجاد احساسات متعصبانه قومی و مذهبی نه تنها احساس نا امنی و تشویش خاطر برادران مسلمان شیعه و سنی این مناطق را فراهم می‌آوردند، بلکه هر از چند گاهی درگیری‌ها و برخوردهای خونین بین برادران مسلمان ایرانی در این مناطق به راه می‌انداختند. قدرتهای استکباری حتی از این اهرم جهت فشار بر رژیم طاغوت و گرفتن امتیاز بیشتر استفاده می‌کردند. این سیاست در زمان حکومت‌های عثمانی، صفویه و قاجاریه نیز برگ برنده‌ای در دست قدرت‌های خارجی بود.

رژیم طاغوت با تبلیغات فراوان به راه انداختن جشن‌های 2500 ساله شاهنشاهی سعی می‌کرد دست آویزی برای ایجاد یک وحدت ملی و نیز مشروعیت بخشیدن به حکومت متزلزل خود به وجود بیاورد، اما در این راه موفقیت چندانی به دست نیاورد، زیرا دستیابی به یک وحدت ملی بدون توجه به خواست‌ها و آرمان‌های هر یک از گروه‌های تشکیل دهنده کشور میسر نخواهد شد. عوامل این رژیم غافل از اینکه تنها معیار فضیلت در درگاه خداوند تبارک و تعالی تقواست و اسلام رجحان قومی را قبول ندارد، این نکته را درک نکردند که وحدت ملی تنها در سایه تفاهم و تساهل مذهبی و احترام به حقوق آراء همه مسلمانان این مرز و بوم به وجود خواهد آمد، همان چیزی که تا حدی می‌توان گفت شاه عباس و نادر شاه

به آن توجه نمودند. آنها به خوبی می‌دانستند که وحدت اسلامی مقدم تر و جلو تر از وحدت ملی است و تا موقعی که پیروان مذاهب چه شیعه و چه سنی نتوانند به اصول و عقاید مذهبی خود عمل کنند، این کشور روی ثبات و آرامش را نخواهد دید و قادر نست آن وحدت سیاسی را که در این مرز و بوم به منصفه ظهور برساند. رژیم پهلوی حتی به این امر نیز توجه نداشت که تاکید بیش از حد بر گرایش های همچون «پان ایرانیسم» و واکنش دیگر اقوام ساکن ایران را در مناطق مختلف برخواهد انگيخت آنان بدون توجه به واقعیت‌های موجود به نوعی وحدت ملی در رؤیاهای خود می‌اندیشیدند.

به هر حال و وضعیت اسفبار اقلیت‌های مذهبی مسلمان در ایران، این باور را در ذهن آنها جاي داده بود که مناطق آنها فراموش شده و از برنامه خدمات رسانی دولت حذف گردیده‌اند، در حالیکه سرمایه گذاری در این منطقه می‌توانست چهره منطقه را به دلیل برخورداری از منابع سرشار طبیعی دگرگون سازد و مردم آنجا نیز بسان دیگر نقاط ایران از حقوق و امکانات موجود بهره مند شوند. این وضع در دوران ستمشاهی ادامه داشت تا اینکه خداوند متعال مقرر فرمود تا به دست ملت غیور ایران دوران سیاه و ذلت بار حکومت جا برانه طاغوت به پایان رسد.

## گفتار دوم:

علل تفرقه و جدایی بین مسلمانان از دیدگاه حضرت امام خمینی(ره)

طلوع فجر انقلاب اسلامی به زعامت حضرت امام خمینی (ره) پرچمدار نهضت اسلامی و بزرگ منادی وحدت و تقریب مذاهب اسلامی، باعث شدنور امیدی سرشار از تفاهم و یکپارچگی و برادری و انسانیت در قلب مشتاقانش جلوه گر شود. حضرت امام خمینی با اطلاع کامل و دقیق از گذشته تاریخ جهان و ایران و با توجه به آنچه که نقشه‌های رنگارنگ و پلید قدرت‌های سلطه گر بر سر این مرز و بوم آورده‌اند به محض ورود به ایران، در دوازدهم بهمن ماه سال 1357 در اولین سخنرانی که در بهشت زهرا ایراد فرمودند، ملت مسلمان ایران را به وحدت کلمه و دوری از تفرقه و جدایی فراخواندند. اینک به بررسی علل تفرقه و وحدت اسلامی از دیدگاه آن امام راحل می‌پردازیم.

الف - توطئه‌های شوم قدرت‌های سلطه گر:

حضرت امام خمینی (ره) از بدو پیروزی انقلاب به کرات امت اسلامی ایران را به هو شیاری در برابر توطئه‌های مرموزانه دشمن، برای ضربه زدن به پیکر نوپای انقلاب اسلامی دعوت می‌کردند از جمله: «الآن اجتماعاتی هست که به اسم شیعه و سنی بنا بر ایجاد اختلاف دارند، همانطور که وابستگان به قدرت بزرگ امریکا در طائف این مسئله را طرح کردند و برای خدمتگذاری به شوروی است - نقشه اختلاف بین برادران را ریختند و به دنبال آن، در کشور خودمان هم اشخاص دارند همان نقشه را پیاده می‌کنند، غافل از آنکه اگر خدای نخواستہ این قدرت‌های بزرگ در ایران برگردند، نه اسلام می‌ماند و نه اهل تسنن و نه اهل تشیع باقی می‌گذارند» [10].

امام (ره) در سخنان خود، نقشه‌های تفرقه افکنانه از سوی قدرت‌های بزرگ را نه تنها مخصوص ایران بلکه یک طرح و توطئه بین المللی، برای تمام کشورهای اسلامی عنوان می‌کنند و از مسلمانان می‌خواهند که در برابر این توطئه‌ها به مقابله برخیزند.

«برادران اهل سنت در کشورهای اسلامی بدانند که عمال وابسته به قدرت‌های شیطانی بزرگ خیرخواه اسلام و مسلمین نیستند و لازم است مسلمانان از آنان تبری کنند و به تبلیغات نفاق افکنانه آنان گوش فراند هند» [11].

حضرت امام خمینی تبلیغات وسیع دشمنان را برای تفرقه و جدایی بین مسلمانان مهم ترین خطر برای اسلام معرفی می‌کنند: از ملی گرایی خطر ناک تر و غم انگیزتر، ایجاد اختلاف بین اهل سنت و جماعت با شیعیان است، و القاء تبلیغات فتنه انگیز و دشمنی ساز بین برادران اسلامی است والحمد لله در انقلاب اسلامی هیچ اختلافی بین این دو طایفه وجود ندارد و همه با دوستی و اخوت درکنار هم زندگی

ایشان در برابر این توطئه همگانی و بین المللی قدرت های سلطه گر می‌فرمایند: «امروز روزی است که تمام طوایف مسلمین مقابل هستند با قدرت‌های شیطانی که اساس اسلام را می‌خواهند از بین ببرند. امروز روزی است که همه به دستور اسلام، به دستور قرآن باهم متحد باشند و تنازع نکنند ([13]).»

## ب - دوری مسلمین از اسلام و قرآن

یکی از علل از بین رفتن مجد و عظمت مسلمین و به وجود آمدن تفرقه و مشکلات گوناگون میان آنها، دوری از اسلام و فرامین قرآن کریم می‌باشد.

مشکل عمده مسلمین جهان دوری از اسلام و قرآن است و اگر مسلمین به جهت امری که خدای تبارک و تعالی فرموده است،  $P$  و  $Q$   $وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا$  اگر به همین یک امر و نهی عمل می‌کردند، تمام مشکلاتشان، مشکلات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی‌شان رفع می‌شد و هیچ قدرتی نمی‌توانست با آن مقابله کند ([14]).

امام (ره) یکی از نقشه‌های قدرت‌های بزرگ را منحرف کردن مسلمانان از دستورات قرآن و ایجاد احساسات قومی و قبیله‌ای و ملی‌گرایانه و نیز ضربه به اخوت آنها ذکر می‌کنند: «نقشه قدرت‌های بزرگ و وابستگان آنها در کشورهای اسلامی این است که قشرهای مسلم را که خدا بین آنها اخوت ایجاد کرده است و مؤمنان را به نام اخوت یاد فرموده است، از هم جدا کنند و به اسم ملت ترک ملت کرد، ملت عرب، ملت فارس، از هم جدا بلکه با هم دشمن کنند و این درست بر خلاف مسیر اسلام و مسیر قرآن کریم است». ([15]). . . . «اینهایی که به اسم ملیت و گروه‌گرایی و ملی‌گرایی بین مسلمین تفرقه می‌اندازند

لشگرهای شیطان و کمک کنندگان به قدرت‌های بزرگ و مخالفین قرآن کریم هستند» ([16]).

ایشان در مورد آلت دست فرار گرفتن قرآن توسط قدرتهای شیطانی و طاغوتی و مهجوریت آن بین مسلمانان در وصیت‌نامه سیاسی - الهی خود یاد آور می‌شوند که «... و کار به جایی رسید که نقش قرآن به دست حکومت‌های جائز و آخوندهای خبیث بدتر از طاغوتیان وسیله‌ای برای رشد و فساد و توجیه ستمگران و معاندان حق تعالی شد و مع الاسف به دست دشمنان توطئه‌گر و دوستان جاهل قرآن، این کتاب سرنوشت ساز نقشی جز در گورستانها و مجالس مردگان نداشت و ندارد، حال آنکه باید و سیله جمع مسلمانان و بشریت و کتاب زندگی آنها باشد، وسیله تفرقه و اختلافات گردید یا به کلی از صحنه خارج شد» ([17]).

#### ج - اختلاف آراء و فتاوای علمای مذاهب اسلامی

رهبر کبیر انقلاب، در مورد اینکه چرا و چگونه در اسلام مذاهب مختلفی به وجود آمدند و اینکه عقیده و استنباط هر يك مورد احترام است نمی‌تواند و موجب اختلاف بین مسلمانان باشد، می‌فرمایند: «يك دسته از مسلمانان شیعه هستند و يك دسته از مسلمانان «سنّی»، يك دسته «حنفی» و دسته‌ای «حنبلّی» و دسته‌ای «اخباری» هستند، اصلاً طرح این معنا از اول درست نبود، در يك جامعه‌ای که همه می‌خواهند به اسلام خدمت کنند و برای اسلام باشند، این مسائل نباید طرح شود. ما همه برادر هستیم و باهم هستیم، تنها علمای شما يك دسته فتوا به يك چیز دادند و شما تقلید از علمای خود کردید و شدید «حنفی»، يك دسته فتوای «شافعی» را عمل کردند و يك دسته دیگر فتوای حضرت امام صادق (علیه السلام) را عمل کردند، اینها شدند شیعه، این به دلیل اختلاف نیست، ما نباید باهم اختلاف و يك تضادی داشته باشیم، ما همه باهم برادریم. برادران شیعه و سنی از هر اختلافی احتراز کنند، امروز اختلاف بین ما تنها به نفع آنهاست که نه به مذهب شیعه اعتقاد دارند و نه به مذهب «حنفی» و یاسایر فرق آنها می‌خواهند نه این باشد نه آن» ([18]).

#### د - دسایس دشمنان داخلی انقلاب اسلامی

امام در تمام مراحل انقلاب اسلامي ملت مسلمان ايران را به هوشياري نسبت به هرگونه خطر و تهديدات داخلي و خارجي ترغيب مي نمودند، در مورد حرکات مرموزانه ايايي استکبار جهاني و نيز بازماندگان فاسد رژيم طاغوت که در صدد ايجاد اختلاف در مناطق سني نشين هستند، چنين هشدار مي دهند. برادران اهل سنت، برادران اهل تشيع، توجه داشته باشيد، ريشه هاي فساد که شماها را در طول تاريخ تحت فشار ظالمانه و زير چکمه هاي دژخيمان خودشان خرد کردند، الان از بين شما به حمداً رفته و مي رود، اينها در صددند با اسم هاي مختلف شماها را به جان هم بياندازند و نتيجه بگيرند، ... من هشدار مي دهم به بعضي اشخاص که در صدد مفسده هستند که ما آنها را مي شناسيم، لکن مي خواهيم که خودشان به اسلام توجه کنند و به اسلام خيانت نکنند، اگر شماها در داخل به اسم تشيع و تسنن بخواهيد اختلاف ايجاد کنيد، تکليف براي ما پيدا خواهد شد و ممکن است خدای نخواستۀ آنهايي که مي خواهند با مفسده جويي بين برادرها اختلاف بياندازند، ما آنها را مي شناسيم به برادران اهل سنت و به برادران اهل تشيع و به همه ملت معرفي مي کنيم ([19]).

گفتار سوم:

عوامل و اسباب تحقق وحدت اسلامي از نظر امام خميني(ره)

الف - پيروي از دستورات قرآن کریم

براساس فرامين قرآن همواره تاکيد امام بر ضرورت وحدت بود و آن را به عنوان يك وظيفه شرعي مطرح مي کردند. «قرآن کریم که به ما دستور داده و به مسلمين دستور وحدت داده براي یکسال و ده سال و صد سال نيست، براي سرتاسر عالم است، در سرتاسر تاريخ و ما محتاج به اين هستيم که عملاً وحدت را محقق بکنيم» ([20]).

حضرت امام در مورد دستور صريح قرآن مي فرمايند: «انما المؤمنون اخوة، اين آيه را همه ملاحظه کنيد، همه اعتصام به حبل الله بکنيد، همه برادر باشيد، برادر باشيد، تا در بهشت هم که اخوان بر آن سريري که هستيد در مقابل هم برادر باشيد» ([21]).

## ب - تشکیل حکومت و امت واحده

امام يکي از مهمترين اسباب ايجاد وحدت بين مسلمانان را تشكيل حکومت مي‌دانند: «تشكيل حکومت براي حفظ نظام و وحدت مسلمين است، چنانکه حضرت زهرا (س) در خطبه خود مي‌فرمايند: امامت براي حفظ نظام و تبديل افتراق مسلمين به اتحاد است»([22]).

امت واحد از نظر امام که متشکل از همه اقوام نژادها و مليت‌ها باشد، هدف اسلام براي مقابله با دشمنان است: «... اسلام آمده تا تمام ملل دنيا را، عرب را، عجم را، ترک را، فارس را، همه را با هم متحد کند و يك امت بزرگ به نام امت اسلام در دنيا برقرار کند، تا کساني که مي‌خواهند سلطه‌اي بر اين دولت‌هاي اسلامي و مراکز اسلام پيدا بکنند، به واسطه اجتماع بزرگي که مسلمين از هر طايفه هستند، نتوانند»([23]).

حضرت امام در مورد تشكيل حکومت و ارتباط آن با وحدت در کتاب ولايت فقيه مي‌نويسند: «ما براي اينکه وحدت امت اسلامي را تامين کنيم، براي اينکه وطن اسلامي را از تصرف و نفوذ استعمارگران و دولت‌هاي دست نشانده آنها خارج کنيم، راهي نداريم جز اينکه تشكيل حکومت بدهيم»([24]).

## ج - اخوت و برادري

«اخوت و برادري اسلامي يکي از عوامل ايجاد وحدت و همبستگي اسلامي است و موجب خير و برکت در جامعه مي‌باشند. خدای تبارک و تعالي را شکر گزاريم که همه طوائف ملت ايران، برادران شيعه مذهب و برادران اهل سنت در کنار هم با برادري براي پياده کردن احکام اسلام کوشش مي‌کنند.

برادران و خواهران من! ما امروز در عصري واقع هستيم كه تمام دنيا، تمام كشورها از اقصي نقاط عالم تا اينجا به منزله يك خانه شده‌اند. در سابق چنانچه قضيه‌اي در يك شهر واقع مي‌شد، براي ديگر شهرها هيچ مطرح نبود، ولي امروز اين طور نيست كه اگر مادر اينجا باهم اختلافي بكنيم، منحصر به شهري و يا كشوري مثل كشور ايران باشد، بلكه انعكاس آن در تمام كشورهاي دنيا هست و بازتابش در همه جاهست. اسلام احكام اخلاقيش هم سياسي است. در قرآن است كه مؤمنين با هم برادر هستند. اين يك حكم اخلاقي، اجتماعي، سياسي است. اگر مؤمنين طوايف مختلفه‌اي كه در اسلام هستند و همه مؤمن به خدا و پيغمبر اسلام هستند، با هم برادر باشند و همانطور كه برادر با برادر نظر محبت دارد، همه قشرها با هم نظر محبت داشته باشند علاوه بر اينكه يك اخلاق بزرگ اسلامي است، و نتايج بزرگي دارد، يك حكم اجتماعي بزرگ است و نتايج اجتماعي بزرگي دارد» ([25]).

حضرت امام (ره) در ادامه سخنانشان به وحدت واخوتي كه در پرتو انقلاب شكوهمند اسلامي بين برادران شيعه و سني در ايران به وجود آمده است اشاره مي‌كنند و اين اخوت را متعلق به همه مؤمنين جهان مي‌دانند: «... اين برادري كه اكنون در ايران زياد شده، چه آثار رحمتي دارد و چه انعكاس رحمانيت الهي در اين كشور ايجاد شده است... اين اخوت ايماني كه خدای تبارك و تعالي امر به آن کرده و ميان مؤمنين منعقد ساخته، انحصار به مؤمنين يك كشور ندارد، اين عقد اخوت بين تمام مؤمنين دنياست، تمام ممالك اسلام بايد با هم مثل برادر باشند و اگر چنانچه ممالك اسلامي با هم مثل برادر باشند و نوده‌هايي كه در هر كشوري زندگي مي‌كنند با توده‌هاي كشور ديگر مثل برادر نظر داشته باشند، بر همه قدرت‌هاي عالم سلطه خواهند شد» ([26]).

د - تقيه يا پرهيز از اختلاف

از نظر امام خميني تقيه دو حالت دارد: اول تقيه اضطراري كه در مورد بيم از زيان جاني و مالي و آن چه متعلق به اوست، بيم از ضرر به برادران ايماني و نيز بيم از ضرر به حوزه اسلام و ترس در ايجاد اختلاف كلمه مسلمين به كار مي‌رود. دوم تقيه به منظور مدارا كردن براي آنچه مطلوب وحدت مسلمين با

محبت و دوستي و مدارا با اهل سنت است بدون اينکه ترس و بيم در کار باشد. به هر حال تقيه به معني سازش با ستمکاران و عدم اعلان مبارزه عليه آنها و اختيار سکوت در مقابل آنان نمي باشد.

در خصوص تقيه به منظور مدارا امام صادق ((عليه السلام)) مي فرمايند: «از عملي که باعث ننگ و عار ما مي شود بپرهيزيد، ما به سرافرازي ما باشيد نه سرافکندگي، در نماز جماعت آنها (برادران اهل سنت) شرکت کنيد، بيماران شان را عيادت نماييد و در مراسم تشيعشان حضور بهم رسانيد و مبادا آنان در کارهاي نيک بر شما سبقت بگيرند، که سزاوار است شما بر آنان پيشي بگيريد، به خدا هيچ چيز محبوب تر از تقيه نيست» [27].

هـ پيروي از سيرة ائمه اطهار عليهم السلام در خصوص انجام مناسک و عبادات با اهل سنت

از زمان رحلت حضرت محمد ﷺ تا زمان خلافت حضرت امير (عليه السلام) و بعد از آن تا زمان غيبت، ائمه و شيعيان بيش از دويست سال تقيه مي کردند و در اجراي شئون اسلامي مثل امور مختلف حج نظير وقوف و ياروز عيد فطر مطابق بادستور «امير الحاج» همانند ديگر مردم رفتار کرده اند.

در مورد شرکت و حضور در مراسم نمازگزارى اهل تسنن رواياتي از بزرگان دين و ائمه معصوم عليهم السلام نقل شده که از جمله آنها روايت حضرت امام صادق (عليه السلام) بدین مضمون مي باشد: کسي که با آنان در صف اول مانند کسي است که پشت سر رسول ﷺ در صف اول نماز بخواند. حضرت امام خميني (ره) شرکت در نماز جماعت اهل سنت را بر مومنين توصيه کرده اند. بعد از ارتحال حضرت امام، حضرت آيه الله خامنه اي در نظام جمهوري اسلامي ايران با برافراشته نگهداشتن پرچم وحدت بين مسلمانان و تقريب مذاهب اسلامي تداوم بخش راه امام گريده اند و در مقاطع مختلف با اعلام مواضع و رهنمودهاي خويش بر تحقق وحدت اسلامي و آگاهي از خطرات و توطئه هاي استکبار جهاني تاکيد نموده اند. مقام معظم رهبري

دعوت به وحدت و تقریب مذاهب اسلامی را امر جهانی می‌دانند.

بهره سوم:

اقدامات جمهوری اسلامی ایران برای رسیدن به وحدت اسلامی

جمهوری اسلامی ایران جهت تحقق هر چه بیشتر وحدت و تفاهم میان مذاهب اسلامی موجود در کشور و نیز نزدیکی با دیگر ملل مسلمان جهان، برنامه‌ها و فعالیت های وسیعی را از آغاز تاسیس خود به انجام رسانیده است که ذکر همه آنها در این مختصر میسر نخواهد بود و لذا تنها گوشه‌هایی از اهم این اقدامات ذکر می‌گردد.

گفتار اول:

احترام به حقوق و عقاید فرقه‌های اهل سنت

در زمانی که قانون اساسی جمهوری اسلامی از سوی فقها و حقوقدانان، مورد بررسی و تدوین قرار می‌گرفت، یکی از مسائل بسیار مهمی که در گذشته بدان توجه نمی‌شد، در قانون اساسی گنجانده شد و آن به رسمیت شناختن مذاهب چهارگانه اهل تسنن می‌باشد. مذهب رسمی کشور در قانون اساسی شیعه اثنی عشری می‌باشد، اما سایر مذاهب اهل تسنن نیز از آزادی رای عقیده و انجام فرایض دینی خود برخوردار شدند. از امور دیگری که برادران اهل سنت در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی از آن بهره مند هستند حق انتخاب نماینده در مجلس شورای اسلامی است.

از اقدامات دیگر جمهوری اسلامی، احترام به حقوق و عقاید اهل سنت در مورد اجرای حدود و قوانین شرعی بر طبق عقاید و اصول مذهب آنها می‌باشد که این خودگامی بزرگ در ایجاد تفاهم و تقریب مذاهب اسلامی

است. از امور دیگری که مناطق سنی نشین ایران بعد از انقلاب اسلامی از آن بهره مند شدند امکان برگزاری آزادانه نماز جمعه به امامت ائمه اهل سنت می باشد، همچنین داشتن مساجد مخصوص به خود از دیگر امتیازاتی است که در پرتو جمهوری اسلامی از آن متنعم گشته اند.

## گفتار دوم:

### برگزاری مراسم هفته وحدت

از ابتکارات و مساعی جمهوری اسلامی ایران جهت گستراندن تفکر اتحاد مسلمین، برگزاری مراسم هفته وحدت است و با متصل کردن به تاریخ (12 ربیع الاول و 17 ربیع الاول) به یکدیگر و برگزاری مجالس و محافل متعدد جشن جماعت شیعه و سنی در آن مراسم شرکت می کنند. حضرت امام (ره) در این مورد می فرمایند: «امیدوارم که خداوند تبارک و تعالی به ملت قهرمان ایران سلامت بدهد و هفته وحدت را واقعا هفته وحدت درست کند، نه اینکه فقط ما هفته وحدت می گیریم، ما محتاج به وحدت هستیم در سالیان دراز و همیشه» ([28]).

این یکی از بزرگترین اقدامات در راه حفظ وحدت است، همچنانکه در زمان رژیم طاغوت با برگزاری جشن ها و پایکوبی ها در روز کشته شدن عمر بن خطاب، به نام عید خلیفه کشان بزرگ ترین ضربه نسبت به وحدت مسلمانان صورت می گرفت و زمینه ایجاد تفرقه و اختلافات پایدار به وجود می آمد. که با اتحاد يك روش وحدت بخش و تقریبی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی این عامل تفرقه افکن کنار گذاشته شد.

### ایجاد امکانات آموزشی، رفاهی، بهداشتی:

در زمان رژیم طاغوت بسیاری از مناطق و استان های کشور در اثر سیاست های نادرست و استکباری، در محرومیت های متعدد آموزشی، رفاهی و بهداشتی بسر می بردند که مناطق سنی نشین نیز مشمول این

محرومیت‌ها بودند. جهاد سازندگی به دنبال فرمان تاریخی حضرت امام (ره) در سال 1358 برای سازندگی و آبادانی کشور تاسیس شد و با ایثار و فداکاری جهادگران سخت کوش، کمر همت به محرومیت زدایی از جای جای این کشور پهناور بست و با وجود مشکلات فراوان و توطئه‌های دشمنان و گروهکهای منحرف ضد انقلاب اسلامی، توانست خدمات و امکانات آموزشی، رفاهی و بهداشتی را حتی به مناطق محروم اهل سنت نیز برساند. ایجاد راه‌های ارتباطی و ساختن جاده‌ها، پلها، بیمارستانها و درمانگاهها، مدارس و بهره برداری از آب آشامیدنی، برق و... به سرعت در این مناطق آغاز گردید. بطوری که هم اکنون بسیاری از روستاها و شهرهای این مناطق از وضعیت نسبتاً مناسبی برخوردار هستند که قابل مقایسه با نیم قرن حکومت رژیم پهلوی نیست.

گفتار سوم:

مبارزه با تبلیغات تفرقه افکن و آرامش زدا

به دنبال تلاش‌های خالصانه جمهوری اسلامی برای تحقق تفاهم و اخوت اسلامی میان برادران اهل سنت و شیعه، قدرت‌های شکست خورده، و مایوس استکباری با استفاده از سابقه اختلافات گذشته و ایجاد القائنات بی‌اساس و تهمت‌های ناروا کوشیدند، شیعیان و پیروان اهل سنت را در نظر یکدیگر خلاف واقع و حقیقت نشان دهند.

آنها کوشیدند که شیعیان را در نظر اهل سنت، کسانی معرفی نمایند که دارای قرائن غیر از قرآن موجود هستند، خدا و پیغمبرشان حضرت علی (علیه السلام) است و حبشان کربلا و نجف؛ ائمه را می‌پرستند و بر خاکشان سجده می‌کنند، تنها سه نوبت نماز می‌خوانند و هر عمل صحیحی هم که در برابر اهل سنت انجام می‌دهند برای تقیه است([29]).

و از آن طرف اهل سنت را در نظر شیعیان، دشمنان سرسخت اهل بیت معرفی نموده و تهمتها و سننهای

گوناگون به آنها نسبت می‌دهند.

قدرتهای سلطه گر غرب با بهره برداری از این القائات تبلیغاتی و نیز با تجهیز گروهک های خود فروخته ضد انقلاب با ایجاد ترور و وحشت به خصوص در اوائل انقلاب اسلامی، جوی از نا امنی و نا آرامی در مناطق سنی نشین کشور ایجاد کرده بودند که خود مانع بزرگی در ایجاد و ارائه خدمات و امکانات رفاهی، بهداشتی و آموزشی به شمار می‌رفت. البته هر چند مردم پاک سیرت و مسلمان و انقلابی اهل سنت به این تبلیغات دروغین و بی‌اساس دشمنان اسلام و انقلاب توجه نکردند، اما بالاخره با تلاش همه جانبه فرزندان انقلابی این مرز و بوم جلو تحریکات تفرقه افکنانه و ضد وحدت دشمن گرفته شد و امنیت و آرامش که یکی از وظایف اصلی نظام مقدس جمهوری اسلامی است، در این مناطق حاکم گشت، حضرت امام خمینی (ره) که يك لحظه نیز از فکر اتحاد و وحدت میان مسلمین غافل نبودند فرمودند: «آقایان اهل سنت و علمای شیعه مدتهاست که زحمت می‌کشند تفرقه را کنار بگذارند و کسانی که پیغمبرشان و دین شان یکی است، همراه و برادر باشند، لکن افرادی کوشش می‌کنند که تفرقه ایجاد کنند و شما خوب می‌دانید که چه کسی از تفرقه سود می‌برد»([30]).

گفتار چهارم:

برگزاری کنفرانس‌های بین المللی

انقلاب اسلامی ایران همانگونه که مسلمانان ایران را دعوت به اخوت و برادری و تفاهم اسلامی می‌نماید، تمام مسلمانان را نیز برای تحقق وحدت اسلامی فرا می‌خواند، در این راه جمهوری اسلامی اساس کار خود را دعوت از علماء و متفکران سراسر جهان برای بحث و تبادل نظر جهت آگاهی و شناخت بیشتر مذاهب از یکدیگر و جلوگیری از هرگونه فعالیت‌های تفرقه افکنانه و ضد وحدت قرارداد.

جمهوری اسلامی ایران با برپایی کنفرانسهای متعدد در سطح جهان توانسته است گام‌های بزرگی برای

گردهمایی و تجمع علمای اسلامی بردارد و با ایجاد بحث‌های مفید و سازنده بیشتر حقایق مکتوم و نیز مشترکات و امور مورد تفاهم مذاهب اسلامی را آشکار نماید و زمینه‌های تشکیل امت واحده را به وجود آورد.

حضرت آیه الله خامنه‌ای در خصوص برگزاری کنفرانسها و گردهمایی‌های بزرگ علماء و متفکران اسلامی می‌فرمایند: «مهم‌ترین مسئولیت این کنفرانس‌ها و امثال آن، شناسایی مبانی وحدت و رفع آن موانع می‌باشد». به اعتقاد ما کوچک‌ترین این موانع ذهنیت عامه مردم است که باید اصلاح شود و این امر جز بدست علماء، روشنفکران، نویسندگان و کسانی که قدرت هدایت افکار عمومی را دارند، میسر نیست ([31]).

#### گفتار پنجم:

تاسیس مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی

مقام معظم رهبری، با توجه به ضرورت استمرار و تقریب اندیشه نزدیکی و اتحاد بین مسلمانان براساس یک طرح و برنامه مدون و تشکیلات منسجم در سال 1369 با صدور فرمانی، مرکزی به نام مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی تاسیس فرمودند که مقر آن در تهران می‌باشد.

الف - اهداف مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی

اهداف این مجمع طبق ماده 3 اساسنامه آن عبارتند از:

1 - کوشش در راه ایجاد آشنایی و تفاهم بیشتر بین علماء و متفکران و پیشوایان مذهبی جهان اسلامی در زمینه‌های اعتقادی، فقهی، اجتماعی و سیاسی.

2 - سعی در ایجاد هماهنگی و تشکیل جبهه واحد براساس اصول مسلم اسلامي مقابل توطئه‌هاي تبليغاتي و تهاجم فرهنگي دشمنان اسلام.

3 - اشاعه فکر تقريب بين توده‌هاي مسلمان و آگاه کردن آنان با توطئه‌هاي تفرقه انگيز دشمنان.

4 - کوشش در تحکيم و اشاعه اصل اجتهاد و استنباط در مذاهب اسلامي.

مجمع جهاني تقريب مذاهب اسلامي اهداف فوق را به طرق مختلف تحقق مي‌بخشد، از جمله:

\* شناسايي و تماس با جمعيت‌ها و انجمن‌ها و شخصيت‌هاي گوناگون مسلمان که مؤيد بين المذاهب هستند.

\* به منظور ايجاد زمينه فعاليت‌هاي مشترک؛ تاليف و تحقيق و نشر و توزيع کتب و مطبوعات و تحقيقات و بررسي هاي علمي و اجتماعي مناسب در زمينه مسائل مشترک مذاهب اسلامي.

\* ايجاد و گسترش فعاليت‌هاي حوزوي و دانشگاهي در زمينه فقه و اصول تطبيقي.

\* برگزاري مجامع و جلسات ثابت و فوق العاده.

مجمع جهاني تقريب مذاهب اسلامي داراي يك شوايعالي مرکب از علماء و دانشمندان ايران و اقصي نقاط جهان است، علاوه بر آن داراي يك مجمع عمومي است که اعضاي آن از ميان علماء متفکران و پيشوايان مذاهب اسلامي در جهان که موافق فکر تقريب مذاهب اسلامي باشند، انتخاب مي‌شوند که حداقل سالي یکبار با حضور اکثريت اعضا تشکيل مي‌گردد.

پس از تاسيس مجمع جهاني تقريب مذاهب اسلامي و تدوين اساسنامه و خط مشي و اهداف آن، يکي از اولين و مهم ترين اقدامات اين مجمع ارائه و عرضه منشور تقريب است که شامل نمونه راههاي علمي و عملي تقريب مذاهب اسلامي است و در دسترس جمع کثيري محققان و انديشمندان مذاهب اسلامي در سراسر جهان اسلام قرار گرفت در واقع بدین وسيله از آنها دعوت گرديد تا تحقيقات و نظرات ومطالعات خود را به سوي اين موضوعات مورد نیاز و ضروري براي تحقق اندیشه تقريب مذاهب اسلامي سوق دهند تا محور و ملاکي باشد براي بحثه‌هاي انتقادي يا تکميلي آنها.

رئوس اصلي فعاليت‌ها و اقدامات مجمع جهاني تقريبن مذاهب اسلامي را مي‌توان از قبيل امور ذيل نام برد: قرآن و تفسير، روايات و احاديث، رجال و تراجم، كتاب‌ها و مؤلفان، كلام و مناظره فقه و اجتهاد، اهل بيت عليهم السلام وسلسله جليل القدر سادات، صحابه و تابعين، سياست و حكومت. همچنين مجمع به تاسيس دانشگاه مذاهب اسلامي ومركز مطالعات فقهي كلامي اقدام نموده است.

ب - خط مشي مجمع جهاني تقريبن مذاهب اسلامي

1 - جلب نظر علماي مذاهب اسلامي و ايجاد هماهنگي ميان آنان، مراد از مذاهب اسلامي آن مذهبهاي است كه اصول و اركان اسلام را پذيرفته‌اند و مي‌توان پيروان آن را مسلمان ناميد.

2 - مجمع جهاني تقريبن مذاهب اسلامي موسسه‌اي است فرهنگي، علمي، ولي در شرايط لازم و طبق اقتضاي مصلحت امت اسلامي موضع گيري هاي سياسي را هم اتخاذ خواهد نمود.

3 - اين مجمع از انجام هرگونه عمل تفرقه آميز ميان مسلمانان، اجتناب مي‌نمايد و دولت هايي كه موجب وحدت و ائتلاف امت اسلامي مي‌شوند توصيه مي‌كند.

4 - اين مجمع جهاني و بين المللي است و به يك منطقه يا يك كشور و يا يك نژاد اختصاص ندارد و در خط مشي خود همواره به اين امر مهم متعهد خواهد بود.

5 - هدف اين مجمع دعوت پيروان يك مذهب به مذهب ديگر نيست، بلكه هدف ايجاد تفاهم و دست يافتن به زمينه‌هاي مشترك است.

6 - مجمع جهاني تقريبن مذاهب اسلامي كوشش خواهد نمود با كلييه مجامع و انجمن هاي اسلامي در سراسر جهان رابطه برقرار نمايد.

7 - مجمع براي رسيدن به اهداف خود، از كلييه وسايل تبليغاتي مشروع نظير روزنامه، مجله، فيلم،

تشکیل کنفرانس‌ها، تهیه برنامه‌های را دیو و تلویزیون استفاده خواهد کرد.

8 – این مجمع تعهد دارد در حد امکان اختلافات نو ظهور میان کشورها و گروه‌های اسلامی را مرتفع ساخته و طرفهای نزاع را به صلح و آرامش دعوت نماید.

9 – مجمع در حفظ و مبادله میراث مشترک فرهنگ اسلامی در هر زمان و مذهب کوشا می‌باشد و عقیده دارد، کلیه موارد فرهنگی و علمی مسلمین از آن همه است.

10 – این مجمع بررسی و بحث در مسائل مورد اختلاف مذاهب اسلامی را در جوّ آرام و دور از تعصب براساس دلیل و برهان و استنباط سالم تشویق می‌کند و به همین خاطر جلسات مشورتی مرکّب از علماء و مذاهب مختلف را تشکیل خواهد داد.

11 – مجمع جهانی تقریب مذاب اسلامی، سعی در ایجاد رابطه با محققان مذاهب اسلامی جهت شناختن آراء متخصصین مذاهب آنان خواهد نمود.

12 – مجمع خواهد کوشید تا اختلافات مذهبی را شناسایی کند و در از میان بردن آنها اقدام نماید.

## نتیجه گیری

انقلاب اسلامی ایران واکنشی از سوی طرفداران احیای تفکر دینی برای حل مشکلات جوامع اسلامی و چاره جویی آنها با استفاده از اصول و مقررات ارزشمند اسلام بود. این واکنش در مقابل استبداد و استکبار که منافع خود را در نبود اسلام می‌دیدند، به وجود آمد. مبارزین اسلامی برای تحقق بخشیدن به آرمان‌های اسلام با تأکید بر هویت اسلامی به اتحاد و نزدیکی فرق گوناگون مذهب اسلام می‌اندیشیدند و به همین خاطر بود که نظر مثبت پیروان مذاهب اسلامی نسبت به انقلاب اسلامی جلب شد.

انقلاب اسلامی تنها منحصر به مسلمانان ایران نیست بلکه آرمان‌های آنها مورد دلخواه و مطلوب

میلیون‌ها مسلمان‌ی است که در کشورهای خارج، خواه اسلامی و خواه غیر اسلامی زندگی می‌کنند. همین‌طور مبارزات انقلاب منحصر به داخل کشورها نیست بلکه اعتقاد بر این است که روند مبارزات انقلاب منحصر به داخل کشورها نیست بلکه اعتقاد بر این است که روند مبارزات ملی باید در سطح بین‌المللی انجام پذیرد، چرا که تحقق بعضی از آرمان‌های اسلامی بعد از تأسیس يك حکومت اسلامی منوط به هماهنگی و نزدیکی کشورهای اسلامی است. انقلاب اسلامی به بیداری هویت اسلامی مسلمانان جهان دامن زد و آنها را نیز به سوي مبارزات اسلامی کشاند.

برای تحقق اهداف بین‌المللی اسلام، استراتژی وحدت اسلامی به عنوان یکی از پایدارترین خط‌مشی‌های جمهوری اسلامی ایران اتخاذ شده است.

وحدت اسلامی به معنی تأکید و تکیه بر مشترکات بین مذاهب اسلامی با مطرح نکردن نقطه نظرات متضاد می‌باشد. وحدت اسلامی به معنی انتخاب يك مذهب به عنوان مذهب تمام مسلمانان نمی‌باشد بلکه پیش‌شرط رسیدن به وحدت اسلامی، وجود اخوت اسلامی به معنی احساس برادری بین مسلمانان و کشورهای اسلامی نسبت به یکدیگر است.

جمهوری اسلامی ایران برای رسیدن به وحدت اسلامی در سطح ملی و بین‌المللی تلاش‌های زیادی به انجام رسانده است که نتایج مثبت آنها به وضوح روشن است در سطح کلان نتیجه این اقدامات را در گسترش نهضت‌های اسلامی و مبارزات مسلمانان جهان برای ساختن جامعه‌ای براساس اسلام می‌توان مشاهده نمود. این آثار جز با بهره‌گیری از امکانات موجود ملی و بین‌المللی به دست نیامده‌اند.

در آینده نیز مسلماً این استراتژی از طرف جمهوری اسلامی ایران مورد پی‌گیری قرار خواهد گرفت که در این مورد لازم است با توجه به تجارب گذشته آثار مثبت تری ارائه گردد. یکی از مکانیسم‌هایی که در

تحقق این استراتژی بسیار می‌تواند مؤثر باشد، سازمان کنفرانس اسلامی است. این سازمان کارائی خود را در رفع ستم از یکی از ملل مسلمان یعنی مسلمانان بوسنی و هرزگوین در عصر حاضر، نشان داده است، تنها عامل مؤثر در پیروزی این سازمان، وحدت و اتفاق نظر کشورهای اسلامی در حمایت از مسلمانان بی دفاع بوسنی بود و می‌توان گفت که در صورت تکرار چنین اتفاق نظری در مورد مسائل دیگر، باز این سازمان در پیش بردن اهداف خود موفق خواهد بود.

برای وحدت و اتفاق نظر کشورهای اسلامی در قالب سازمان کنفرانس اسلامی لازم است مشکلات موجود بین کشورهای مسلمان شاسایی و حل شود. همچنین باید برای رفع مشکلات متوسل و متمسک به اسلام بود. در چنین شرایطی باید از استعدادها و منابع قوت کشورهای اسلامی برای تقویت سازمان کنفرانس اسلامی و تبدیل آن به یک سازمان بسیار قوی در سطح بین المللی و محوّل کردن وظایف گوناگون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و نظامی در آن و استمرار وحدت بین مسلمانان استفاده نمود.

منابع و مآخذ:

الف - کتب

1 - الگار، حامد، نهضت بیداری در جهان اسلام. ترجمه سید محمد مهدی جعفری.

2 - بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، اسلام آئین همبستگی، انتشارات بعثت، تهران 1354.

3 - بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، همبستگی مذاهب اسلامی، انتشارات امیرکبیر، 1357.

4 - بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، رسالت انقلاب اسلامی ایران در توحید کلمه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی

1370. □

5 - بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، مشعل اتحاد، موسسه انجام کتاب 1370.

6 - خامنه‌ای، محمد، حج از دیدگاه حقوق بین الملل، انتشارات کیهان 1371.

7 - خمینی، روح‌ا، صحیفه نور

8 - خمینی، روح‌ا، ولایت فقیه

9 - خمینی، روح‌ا، کشف الاسرار

10 - خدوری، مجید، تجدید حیات سیاسی اسلام، از سید جمال تا اخوان، ترجمه حمید احمدی.

11 - دار التقریب بین المذاهب الاسلامیة ویزه‌نامه تقریب، سال‌های (69 - 72).

12 - شری، محمد جواد، امیر المؤمنین اسوه وحدت، ترجمه محمدرضا عطائی، انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد، 1366.

13 - عنایت، حمید، سیری در اندیشه سیاسی عرب، انتشارات امیرکبیر.

14 - عنایت، حمید، اندیشه سیاسی اسلام معاصر، ترجمه بهاء الدین خرمشاهی، انتشارات خوارزمی 1365.

15 - عمید زنجانی، عباسعلی، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، موسسه خدمات فرهنگی انقلاب 1367.

16 - قوام عبدالعلی، اصول سیاست خارجی و سیاست بین الملل، انتشارات سمت 1370.

17 - کاظمی، علی اصغر، نقش قدرت در جامعه روابط بین الملل، نشر قومس، 1369.

18 - مطهری، مرتضی، نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر، انتشارات صدرا، بی‌تا.

19 - مصطفوی، سید جواد، اتحاد و همبستگی در نهج البلاغه، بنیاد پژوهش‌های اسلامی مشهد 1362.

20 - موثقی، احمد، استراتژی وحدت از اندیشه سیاسی اسلام. دفتر تبلیغات اسلام قم 1370.

21 - الموسوي،...، مباحثي عميق در جهت وحدت امت اسلامي، ترجمه احمد صادقي، انتشارات حاذق، قم 1362.

22 - نقوي، پاكباز و محمدي ملايري، نادرشاه، انتشارات بنياد، چاپ سوم 1369.

ب - مقالات

23 - جنبش هاي اسلامي در قرن معاصر، روزنامه سلام 29/6/71.

24 - گسترش جنبش هاي اسلامي، روزنامه كيهان 9 / 4 / 70.

25- گسترش جنبش هاي اسلامي از شمال افريقا تا كرانه اقيانوس آرام، كيهان 11/4/70.

26 - بنياد گرائي و علل خيزش آن در قرن حاضر، ابرار 22/1/72.

27 - بازگشت به هويت اسلامي، كيهان 10/2 / 70.

28 - مجله سياست خارجي، شماره 1، سال 66، دفتر مطالعات سياسي و بين المللي.

([1]). تقريرات درس آفای دکتر افتخاري در «درس اندیشههاي سياسي قرن 20» دانشکده حقوق و علوم سياسي دانشگاه تهران، نیمسال سوم سال تحصيلي 1373 - 1372.

([2]). «بازگشت به هويت اسلامي» كيهان، شماره 14173 مورخ 10/2/1370.

([3]). هراير دكمجيان، جنبش هاي اسلامي در جهان عرب، انتشارات كيهان، ص 14.

[4]). عبدالکریم، بی‌آزار شیرازی، رسالت انقلاب اسلامی ایران در توحید کلمه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 137 ص 30 و 31.

[5]). ویژه نامه تقریب 1 - 1369 - ص 82.

[6]). سوره نساء آیه 1.

[7]). سوره انبیاء آیه 92.

[8]). سوره آل عمران آیه 103.

[9]). استاد محمد واعظ زاده خراسانی، وحدت اسلامی، مجمع جهانی تقریب بین مذاهب اسلامی، سال 1371، ص 2.

[10]). صحیفه نور، ج 14، ص 181، مورخ 24 / 1360 / 1.

[11]). صحیفه نور، ج 13، ص 81، مورخ 21 / 6 / 1359.

[12]). صحیفه نور، ج 13، ص 82.

[13]). صحیفه نور، ج 13، ص 102.

[14]). صحیفه نور، ج 7، ص 176، مورخ 1 / 4 / 58.

[15]). امام خمینی (ره)، رساله نوین - مسائل سیاسی و حقوقی، ترجمه و توضیح بی‌آزار شیرازی 1360 - ص 140.

[16]). همان.

[17]). وصیت نامه سیاسی، الهی حضرت امام خمینی (ره).

((18)). صحیفه نور، ج 12، ص 259، 31/4/59.

((19)). رساله نوین - مسائل سیاسی و حقوقی، پیشین، ص 146.

((20)). صحیفه نور، جلد 19، ص 250، مورخ 9/9/64.

((21)). صحیفه نور، جلد 15، ص 281 مورخ 20/10/60.

((22)). ولایت فقیه، ص 42.

((23)). رساله نوین - مسائل سیاسی و حقوقی، امام خمینی، ص 139.

((24)). ولایت فقیه، ص 41 - 42.

((25)). بیآزار شیرازی، حکیمی، مشعل اتحاد، ص 8 - 37.

((26)). همان.

((27)). امام خمینی، الرسائل، باب 26، روایت 2.

((28)). صحیفه نور، جلد 19، مورخ 9/9/64، ص 250.

((29)). بیآزار شیرازی، مشعل اتحاد، موسسه انجام کتاب، 126، ص 6.

((30)). صحیفه نور، جلد 16، مورخ 25 / 5 / 61، ص 248.

((31)). ویژهنامه تقریب - دبیرخانه کنفرانس وحدت اسلامی - 1369 تهران.

منبع: سید مهدی بزرگی

فوق لیسانس روابط بین الملل/ از مقالات کنفرانس بین المللی وحدت اسلامی